

РОЗВИТОК РЕЗУЛЬТАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ ПЕРФЕКТА У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Звонська Леся Леонідівна

доктор філологічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена розгляду становлення категоріальної семантики перфекта у давньогрецькій мові та процесів перерозподілу функціонально-семантичного навантаження його форм і закріплення за ними в класичну добу домінанти результативності.

Ключові слова: функціональна семантика, діахронія, перфект, перфект-презенс, статив, результатив.

За найпоширенішими в науковій літературі визначеннями давньогрецький перфект означає результативний стан суб'єкта, що виник внаслідок його власної минулої дії [Chantraine 1927, 38; Schwyzler 1953, 287; Psaltou-Joycey 1994, 154]. Уперше ж семантична двозначність і двоплановість перфекта була описана ще Прісціаном [Оленич 1973, 77]. Наведене "класичне" визначення стосується насамперед семантики перфекта у текстах класичної доби, що ж до ширшої діахронії, то в класичній філології традиційно співіснують різні погляди на природу і функціональний розвиток перфектних форм у давньогрецькій мові.

Так, Й. Вакернагель вказував, що у найдавніших грецьких текстах, особливо у гомерівських поемах, темпоральне значення перфектних форм більше стосується сфери теперішнього, ніж минулого [Wackernagel 1953, 166–167], а П. Шантрен усі перфектні форми у Гомера розглядав як семантичний презенс [Chantraine 1927, 18].

На думку інших, перфект в цілому представляв специфічний лексичний розряд основ на позначення інактивності, фізичного чи психічного стану, не служив для розповіді про минулі події, як зазначав ще К. Бругманн [Brugmann 1913, 84]. На його думку, видове значення перфекта як позначення дієслівної дії після її завершення реалізується по-різному в дієсловах, що можуть виражати певну трансформацію, зміну в суб'єкті чи об'єкті, а також у дієсловах, семантика яких виключає ідею про зміну стану.

Тому й до сьогодні дискусійними залишаються питання розвитку співвідношення перфекта з презентним і результативним значенням та процеси, які призвели до закріплення за ним останнього у класичну добу. Стосовно семантики перфектних форм нам видається найбільш переконливим на сучасному етапі праця І.А. Перельмутера "Общеиндоевропейский и греческий глагол", в якій він досліджує становлення, формотворення і семантику перфектних форм та їх включення в загальну систему індоєвропейського дієвідмінювання [Перельмутер 1977].

У нашій статті ми маємо на меті розглянути зміни функціональної семантики перфектних форм та розвиток у них результативного значення від архаїчної до класичної доби давньогрецької мови.

За даними наших спостережень, у Гомера перфектні форми переважно мають значення стану або презентне значення. Функціональне навантаження граматичних форм перфекта співмірне з категоріальним значенням презенса, і такий перфект визначається нами як *perfectum-*praesens**; частка таких форм перфекта у гомерівських поемах є домінуючою (44,4 %). Практично такої ж величини частка перфектно-презентних форм і у класичну добу (49,1 %) і не настільки вирізняється від значно збільшеної частки результативного перфекта (38,1 % проти 27,5 %) [Звонська 2005, 142].

Розмаїття функціонально-семантичних різновидів перфекта представлене у гомерівські часи показниками, значно більшими, ніж у класичну добу. Зате форми із класичною дефініцією "перфект", тобто *perfectum resultativum* справді становлять практично вдвічі меншу питому частку серед перфектних форм, що підтверджує думку про те, що в часи Гомера лише розпочинається процес становлення перфекта як специфічної та самодостатньої часово-видової категорії.

З цього погляду нам видається не цілком виправданим категоричні твердження Л. Берреттоні про гомогенність темпорально-аспектуальної семантики перфектних форм у Гомера та їх різке відмежування від наступного мовного стану [Berrettoni 1972, 38–41]. Як і будь який процес розвитку, функціонально-семантична генеза перфектних форм має свої витoki у мові догомерівських часів, а продовження започаткованих процесів, розвиток набутих часо-видових характеристик з переходом до якісно нового ступеня – у наступний період.

Певну лабільність розвитку, взаємосуперечливі тенденції з перерозподілом функціонально-семантичного навантаження як серед граматичних форм перфекта, так і серед іншочасових форм, його семантичних еквівалентів, підтверджують дані нашого дослідження. Так, у VII ст. картина функціонально-семантичного розподілу поміж формами презентного і результативного перфекта змінюється на користь останнього (47,6 % проти 27 %), проте дані текстового матеріалу VI ст. "повертають" ситуацію до початку процесу семантичної еволюції перфектних форм та, навіть, демонструють збільшення ужитку *perfectum-*praesens** до 65 % [Звонська 2005, 142]. Тому післягомерівський період не можна вважати поворотним часом у семантиці перфектних форм, а, швидше, продовженням тривалого процесу функціонально-семантичного розвитку такої неоднозначної і специфічної категорії як перфект.

Власне перфектне значення у "класичному" розумінні та вживанні у Гомера часто виражається аористними формами, що підтверджує тезу про первісно факитивне значення основ аориста без чіткої темпоральної конк-

ретизації: ψευδινή δ' ἐπειήνοθε λάχνη (В 219) *голова його була вкрита ріденьким пухом*; οὐ μὲν τοι θυμὸς κεχαρήσεται οὐδὲ γὰρ αὐτὸς χαίρω, ἐπεὶ μάλα πολλὰ βροτῶν ἐπὶ ἄστε' ἄνωγεν (ψ 267) *твій дух звеселиться, сам я ж не радів, коли (Тиресій) змусив мене покинути місто і зазнати чимало лих*.

Проте й у Гомера часто можна зустріти перфектні форми, значення яких не пов'язане з семантикою стану, а вказує на минулу дію, певним чином співвіднесено з теперішнім часом, тобто форми perfectum resultativum. І.А. Перельмутер наводить приклади такого результативного перфекта та коментує їх семантику: В 134, К 251-253, Θ 355-356, Ζ 123, В 798-799, ν 6, ξ 137, π 284, ψ 53 тощо [Перельмутер 1977, 48-49]. Зв'язок поміж минулою дією та її результатом у теперішньому не стільки об'єктивно фактичний, скільки суб'єктивно залежний від сприйняття цього зв'язку мовцем.

Натомість, у мові класичного періоду, форми транзитивного перфекта є не перфектами стану, а такими, що вказують на минулу дію, яка зберегла свою актуальність для теперішнього часу. Тому значення перфекта як результативного минулого, або актуального теперішнього часу домінує у сприйнятті перфектних форм у класичну добу і стає категоріальним (в ужитку кількісно децю переважає perfectum-praesens, що не суперечить функціональній специфіці перфекта, оскільки функціональна семантика таких форм практично цілковито обумовлена лексичним значенням ряду відповідних дієслів). Проте, яким би стійким воно не видавалося, з плином часу еволюція семантики форм перфекта призводить до того, що він втрачає свою своєрідність, перетворюється на однозначно претеритальний наративний час [Звонська Історія 2005, 122].

Як очевидно, перфект був історичним результатом системи форм, що мали значення стану, а презенс і аорист – форм із значенням дії. Таким чином, форми дійсного способу поділилися на форми стану і дії, з яких беруть витоки абсолютні та відносні часові значення пізнішої формально-граматичної та функціонально-семантичної категорії темпоральності в давньогрецькій мові.

Певна часова кон'юнкція форм перфекта, імпліцитна двоїстість цих форм дає змогу виражати результат, наявний в теперішньому, як наслідок минулої дії. З іншого боку, реальне здійснення у минулому дії та її реальний результат, що позначається перфектною формою, робить її формою результативного теперішнього. Досягнення цього результату можливе в будь-який момент минулого, але конкретизоване самою дієслівною формою, тому навіть сфокусованість на плані минулого не може повністю перевести значення в його площину. Наприклад, наведений фрагмент демонструє акцент на претеритальності завдяки лексичному індикаторові τότε, а перфектна граматична форма і контекстна ситуація розширює темпоральний діапазон до теперішності: ἐν δὲ τότε ἴδιον νενομίκασι καὶ οὐδαμοῖσι ἄλλοισι συμφέρονται ἀνθρώπων (Нр. 1.173) *вони встановили тоді один своєрідний звичай, несхожий із звичаями жодного іншого народу*.

Особливістю форм результативного перфекта є те, що перфектні форми легко сполучаються з презентними, оскільки семантика перфекта і презенса має багато спільного. Поєднання результативного перфекта з формами презенса, що репрезентують його категоріальне навантаження, зміщує семантичний акцент на презентну часову площину, зате сполучення перфекта з перфектним презентом експлікує претеритальний характер останніх, як напр.: *δέδουκε perf. μὲν ἂ σελάννα καὶ πλῆγιάδες ᾗ μέσαι δὲ ἰύκτες, παρὰ δ' ἔρχεται ὥρα ἕγω δὲ μόνα κατεύδω praesens perfectum* (Σαπφ. 94) *місяць і Плеяди сховались, настала північ, проходить час, а я все сплю одна*.

Різниця поміж власне перфектним значенням і результатом полягає в тому, що "наслідки дії, яка позначається перфектом, мають дуже загальний характер і не прив'язані до одного предмета" [Типологія 1989, 12]. Теперішній час результатива зазвичай співвідноситься із значенням перфекта, а минулий час – з плюсквамперфектом [Haspelmath 1992, 188]. У грецькій мові присутній і третій морфологічний різновид результатива – футурум третій, що позначає майбутній стан, який виникне внаслідок попередньої майбутньої дії, тому майбутній час результатива співвіднесений із семантикою футурума третього. З категоріально-функціональної точки зору результатив і статив семантично різняться, оскільки статив є лише констатацією стану, а результатив імпліцитно містить в собі деякий попередній стан, але в широкому розумінні об'єднує власне поняття результатива і статива. Оскільки ми не ставили метою дослідження акціонального аспекту, в ракурсі якого актуальною є дихотомічна опозиція результатив /статив, то терміни "перфект" і "результатив" вживані у власне темпоральному значенні як синонімічні.

Науковці практично одностайні в тому, що для давньогрецького активного перфекта дописемної доби характерним є відсутність результативного значення [Бондаренко 1967, 29; Перельмутер 1977, 30; Isebaert 1991, 102]. Загальною ж тенденцією граматичної та семантичної еволюції перфектних форм від архаїчної до класичної доби став перехід від позначення стану до позначення дії, результатом якої став цей стан.

Дослідження історії розвитку перфектних форм та їх функціонально-семантичного навантаження у найдавніший період давньогрецької мови, проведене І.А. Перельмутером [Перельмутер 1977], переконливо довели гіпотезу, про те, що давній перфект – це своєрідна категорія стану, або статив. У подальшому, з перенесенням акценту на попередній часовий план сталатальний перфект перетворюється у власне перфект. Інтеграція перфекта у систему дієвідмінювання, яка розпочинається вже у часи Гомера, в подальшому призводить до утвердження його в статусі корелята тричленної опозиції презенс / аорист / перфект.

У післягомерівську добу перфект у якості результативного минулого часу все активніше входить в систему дієслівного відмінювання [Гринба-

ум 1970, 115]. Як засвідчують тексти VII ст., функція перфекта як результатива стає його основною функціональною специфікою, для прикладу: δεκάτη δ' ἐπὶ μοῖρα δέδοσται ('Нс. Θ. 789) *за жеребом виділена десята частина*; Ζεὺς Ἡρακλείδαις τήνδε δέδωκε πόλιν (Турт. 2.2) *Зевс передав Гераклідам це місто*; αἰ δέ μευ φρένες ἐκκεκωφέαται ('Ανακρ. 94) *на душі мені стало легко*; πεττάγαισιν δ' ὕδατων ρόαι ('Αлк. 90) *ріки скуті кригою*.

Частими є перфектні форми у Сапфо для передачі фізичного і душевного стану, стану закоханого, опису природи, що семантично найдоцільніше відтворюються формами перфекта з їх навантаженням результативного виду: ἔρος δ' ἐπ' ἰμέρτωι κέχυται προσώπτωι (Σαφφ. 128.4) *любов розливається по ніжному обличчю*; ἄ δ' ἔέρσα κάλα κέχυται (Σαφφ. 98.12) *все залито прекрасною росою*; ἀλλὰ κάμ μὲν γλώσσα ἔαγε, λέπτω δ' αὔτικα χρῶ πῦρ ὑπαδεδρόμηκεν (Σαφφ. 2.9) *німіє мій язик, під шкірою пробігає жар*; ὦϊμ' ὡς δεῖνα πετόνθαμεν (Σαφφ. 96.5) *як тяжко я страждаю*.

У класичну добу вживання перфекта у значенні результативного минулого стає категоріальним. Широкий ужиток перфектних форм можна простежити на матеріалі різножанрових текстів:

1) історичної прози: τὸ μὲν δὴ ἱρὸν τοῦτο οὕτω κεκόσμηται ('Нр. 1.183) *отже, цей храм прикрашений такими скарбами*; ἡ γὰρ Βαβυλωνίη χώρα πάσα, κατὰ περ ἡ Αἰγυπτία, κατατέτμηται διώρυχας ('Нр. 1.193) *уся Вавилонія, як і Єгипет, перерізана каналами*; κατανόησον πόσῳ μέρει αὐτῶν μαχεσάμενοι νενικήκαμεν (Ξ. Κυρ. 4.1.16) *поміркуй, яку частину з них поборовши, ми перемогли*;

2) ораторської прози: ὁ ταῦτα πράττων, ὃς οὐ μόνον τὴν σὴν γυναῖκα διέφθαρκεν ἀλλὰ καὶ ἄλλαςπολλάς (Λυσ. 1.16) *людина, яка це робить, спокусила не лише твою жінку, а й багатьох інших*; οἱ Ἑλληνες καὶ βασιλεὺς ὁ Περσῶν ἐψηφίσαντο καὶ ὠμολογήκασιν ὑμετέραν εἶναι τὴν χώραν (Δημ. 7.29) *греки і цар вирішили і визнали, що це – ваша країна*;

3) філософської прози: πεποίηκα ἐμὲ τὰ νῦν αὐτὸν ἐμαυτῷ ἐπιπλήττειν (Πл. Νομ. 805 Β) *я вчинив таке, що зараз сам собі дорікаю*; τί τηρικάδε ἀφίξει, ὦ Κρίτων; (Πл. Крит. 43 Α) *чому ти приїшов о такій порі, Критоне?*

4) драматичної поезії: ὁ τάχιστος τῶν λόγων, τέθνηκε θεῖον Ἰοκάστης ἄρα (Σοф. Οἰδ. Т. 1234) *нагальна звістка – померла Іокаста*; λόγος λέλεκται πᾶς (Σοф. Філ. 389) *я все сказав*; аналогічно з іншою перфектною лексемою: εἶρηκα μὲν νῦν ταῦτα (Σοф. Ἐл. 73) *ось я все сказав*.

Граматичні форми перфекта, на відміну від інших часових форм, демонструють різні типи формотворення: за допомогою приєднання морфологічних ознак до дієслівної основи, тобто синтетичний, та описовий за допомогою дієприкметникових форм і допоміжного дієслова *бути*. Форми індикатива у категоріальному визначенні послуговувалися виключно синтетичними формами, інші способів форми для *verba finita* (кон'юнктив та оптатив) утворювалися як синтетично, так і аналітично.

Опосередкованим підтвердженням думки про вторинність і більш пізній витвір значення результативності перфекта є те, що розвиток в аналітичних перфектних формах семантики акціонального перфекта для давньогрецької мови характерним був не у формах індикатива, а кон'юнктива та оптатива [Hermann 1943, Harry 1905, 348]. Твердження Дж. Харрі про те, що перифрастичне вираження в індикативі мало характер лише емфатичного результатива [Harry 1905, 350], підтверджують і дослідження Ф. Гартмана [Hartmann 1956, 249].

Таким чином, лише у класичну добу остаточно викристалізувалася категоріальна семантика перфектних форм як минулого результативного часу, усталився лексично-обумовлений ужиток форм perfectum-praesens, звужилася сфера ітеративного перфекта та перфекта-імперфекта як форм, видові характеристики яких певною мірою суперечать результативності перфекта.

The article focuses on the study of genesis of perfect's semantics in ancient Greek language, dynamic processes of functional and semantic shifts of its forms and developing by them the semantics of result in the frames of Classical period in the development of Latin language.

Key words: functional semantics, diachronic changes, perfect, perfect-present, stative, resultative.

1. Бондаренко А.В. К проблематике функционально-семантических категорий // Вопросы языкознания. – 1967. – №2. – С. 18–31. 2. Гринбаум Н.С. Ранние формы литературного языка (древнегреческий). – Л.: Наука, 1970. – 128 с. 3. Звонська Л.Л. Генеза парадигми темпоральності у давньогрецькій мові. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2005. – 256 с. 4. Звонська Л.Л. Історія грецької мови. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2005. – 302 с. 5. Оленіч Р.М. Присціан і антична грамматика. – Л.: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1973. – 212 с. 6. Перельмутер И.А. Общеиндоевропейский и греческий глагол. – Л.: Наука, ЛО, 1977. – 208 с. 7. Типология итеративных конструкций: Сб. науч. тр. / Отв. ред. А.В.Десницкая. – Л.: Наука, 1989. – 312 с. 8. Berrettoni L. L'uso del perfetto del Greco omerico // Studi e Saggi Linguistici. – 1972. – №12. – P. 30–162. 9. Brugmann K., Thumb A. Griechische Grammatik. – 4-te Aufl. – München: C.H. Beck, 1913. – VII, 571 S. 10. Chantraine P. Historire du parfait grec. – Paris: Champion H., 1927. – 260p. 11. Harry J.E. The Perfect Subjunctive, Optative and Imperative in Greek // Classical Review. – 1905. – №19. – P. 347–352. 12. Hartmann H. Zur Funktion des Perfekts: eine strukturelle Betrachtung // Festschrift Bruno Snell: Zum 60. Geburtstag am 18. Juni 1956 von Freunden und Schülern überreicht. – München: C.H. Beck, 1956. – S. 243–250. 13. Haspelmath M. From Resultative to Perfect in Ancient Greek // Nuevos estudios sobre construcciones resultativas. – Guadalajara: Universidad de Guadalajara, Centro de Investigación de Lenguas Indígenas, 1992. – P. 187–224. 14. Hermann E. Die Altgriechischen Tempora: Ein strukturanalytischer Versuch // NGG. – 1943. – №15. – S. 583–649. 15. Isebaert L. L'aspect en grec à la lumière des recherches recentes: le cas du parfait // Études de syntaxe du grec classique: Recherches linguistiques et applications didactiques. – P.: Publications de la Faculte des Lettres et Sciences humaines de Nice 7. – 1991. – P. 99–112. 16. Psaltou-Joycey A. Specification of Temporal Intervals and Situations in the Perfect // Themes in Greek Linguistics: Papers from the First International Conference on Greek Linguistics, Reading, September 1993. – Amsterdam: John Benjamins, 1994. – P. 153–160. 17. Schwyzer E. Griechische Grammatik: Bd. II. – München: C.H. Beck, 1953. – XII. – 714 s. 18. Wackernagel J. Vorlesungen über Syntax (mit besonderen Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch. – 2-te Aufl. – Basel, 1926. – XIV. – 403 s.